

۱۳۲۷ پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

سرشناسه:	بناری، علی همت، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور:	برنامه درسی پنهان؛ با نگاهی به دیدگاه اسلام / علی همت بناری.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۱۶۲ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۲۸۳-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه
موضوع:	اسلام و آموزش و پرورش -- ایران
موضوع:	Islamic education -- Iran
موضوع:	دانشگاه‌ها و مدارس عالی اسلامی -- ایران
موضوع:	Islamic universities and colleges -- Iran
موضوع:	آموزش عالی -- ایران -- برنامه‌های درسی -- ارزشیابی
موضوع:	Education, Higher -- Curricula -- Iran -- Evaluation
رده بندی کنگره:	BP۲۳۰/۱۸/۵۸پ۴۱۳۹۶
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴۸۳۷
شماره کتابشناسی ملی:	۴۹۳۷۵۷۷

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

برنامه درسی پنهان؛ با نگاهی به دیدگاه اسلام
مؤلف: علی همت بناری
چاپ اول: ۱۳۹۶ ش / ۱۴۳۹ ق
ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰ نسخه

مراکز پخش

- ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸
- تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ ۲۵ ۹۸+ دورنگار: داخلی ۱۰۵-۳۷۸۳۹۳۰۹ ۲۵ ۹۸+
- ایران، قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ ۲۵ ۹۸+
- ایران، قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۳۷۸۴۲۴۰۲ ۲۵ ۹۸+

📞 https://telegram.me/pub_almostafa
🌐 <http://www.buy-pub.miu.ac.ir/>

✉ miup@pub.miu.ac.ir
🌐 pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مرتضی محمدعلی نژاد شانی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکرگی
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرا: محمد خسرویگی

برنامه درسی پنهان؛ با نگاهی به دیدگاه اسلام

علی همت بناری

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ علیه السلام العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه السلام» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ علیه السلام

فهرست

پیش‌گفتار.....	۱۱
مقدمه.....	۱۵
۱. چیستی، اهمیت و پیشینه برنامه درسی پنهان.....	۱۷
نوشتار اول: چیستی برنامه درسی پنهان.....	۱۷
۱. تعاریف برنامه درسی پنهان.....	۱۷
۲. دسته‌بندی تعاریف.....	۲۱
۳. نقد و بررسی تعاریف و ارائه تعریف مورد نظر.....	۲۴
نوشتار دوم: اهمیت برنامه درسی پنهان.....	۲۸
۱. اهمیت برنامه درسی به لحاظ پیامدهای آن.....	۲۹
۲. اهمیت برنامه درسی به لحاظ عمق و ماندگاری تأثیر آن.....	۳۰
۳. اهمیت برنامه درسی پنهان به لحاظ غیر محسوس بودن آثار آن.....	۳۰
۴. اهمیت برنامه درسی پنهان به لحاظ تأثیر دوگانه آن.....	۳۱
۵. اهمیت برنامه درسی پنهان به لحاظ نقش ویژه آن در تربیت دینی.....	۳۲
الف) اهمیت ثبات و ماندگاری دینداری.....	۳۲
ب) اهمیت بهره‌گیری از روش‌های غیر مستقیم و ضمنی در تربیت دینی.....	۳۳
ج) اهمیت آموزش ضمنی و غیر تحمیلی دینداری.....	۳۳
د) جنبه هشدار و اندازی برنامه درسی پنهان برای تربیت دینی.....	۳۴
نوشتار سوم: تاریخچه و پیشینه برنامه درسی پنهان.....	۳۴
۱. تاریخچه پیدایش برنامه درسی پنهان و تحولات آن.....	۳۵
الف) زمان ورود اصطلاح برنامه درسی پنهان به ادبیات تعلیم و تربیت.....	۳۵
ب) نحوه کشف برنامه درسی پنهان.....	۳۶

- ج) تحولات و دوره‌های مطالعاتی برنامه درسی پنهان ۳۷
۲. پیشینه پژوهشی برنامه درسی پنهان ۳۸
۳. پژوهش‌های انجام شده در ایران ۴۰
- الف) پژوهش‌های عام ۴۱
- ب) پژوهش‌های خاص تربیت دینی ۴۶
۲. ابعاد و قلمرو کاربرد برنامه درسی پنهان ۵۷
- مقدمه ۵۷
- نوشتار اول: ابعاد برنامه درسی پنهان ۵۷
۱. بعد شناختی - محتوایی ۵۹
۲. بعد اجتماعی ۶۱
۳. بعد فیزیکی ۶۲
۴. بعد اداری و دیوان سالارانه ۶۳
- نوشتار دوم: قلمرو کاربرد برنامه درسی پنهان ۶۴
۱. اختصاص به حوزه ارزش‌ها و نگرش‌ها یا شمول آن به حوزه شناخت‌ها و رفتارها... ۶۴
۲. اختصاص به پیامدها، ارزش‌ها و نگرش‌ها یا شمول آن به تدریس و انتقال آنها ۶۶
۳. اختصاص به جنبه‌ها و ارزش‌های آموخته شده یا شمول آن نسبت به ارزش‌های حذف شده (برنامه درسی پوچ) ۶۷
۴. اختصاص به آموزش عمومی یا شمول آن به آموزش عالی ۶۹
۵. اختصاص به مراکز آموزشی یا شمول آن به مراکز غیر آموزشی ۷۰
۶. اختصاص به پیامدهای قصد نشده یا شمول آن به موارد قصد شده بدون تصریح ۷۲
۷. اختصاص به محیط انسانی یا شمول آن به محیط غیر انسانی (محیط طبیعی و فیزیکی) ۷۷
۸. اختصاص به پیامدهای خواسته شده و مثبت یا شمول آن به پیامدهای ناخواسته و منفی ۷۸
- جمع‌بندی و تحلیل قلمرو کاربرد برنامه درسی پنهان ۷۹
۳. دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان ۸۳
- مقدمه ۸۳
- نوشتار اول: توصیف و دسته‌بندی دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان ۸۳
۱. توصیف دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان ۸۳
- الف) دیدگاه کارکردگرایی ۸۳
- ب) دیدگاه لیبرال ۸۴

ج) دیدگاه انتقادی	۸۵
د) دیدگاه مقاومت	۸۷
ه) دیدگاه پست مدرن	۸۷
۲. دسته بندی دیدگاه های برنامه درسی پنهان	۸۹
نوشتار دوم: نقد دیدگاه های برنامه درسی پنهان	۹۱
۱. نقد دیدگاه های برنامه درسی پنهان از نگاه غیر دینی	۹۳
۲. نقد دیدگاه های برنامه درسی پنهان از نگاه دینی	۹۴
۴. برنامه درسی پنهان از دیدگاه اسلام	۱۰۱
مقدمه	۱۰۱
نوشتار اول: مبانی برنامه درسی پنهان از دیدگاه اسلام	۱۰۲
۱. تأثیرپذیری انسان	۱۰۳
۲. تأثیر ظاهر بر باطن انسان	۱۰۴
۳. تأثیر باطن بر ظاهر انسان	۱۰۵
۴. ذو مراتب بودن مفهوم پنهان	۱۰۶
نوشتار دوم: بهره گیری اسلام از برنامه درسی پنهان در جهت تربیت دینی	۱۰۷
۱. توجه دادن به پیامدهای پنهان و ضمنی گفتار و رفتار انسان	۱۰۷
الف) پیامدهای مثبت	۱۰۷
ب) پیامدهای منفی	۱۰۸
۲. تشویق به همنشینی با نیکان و دوری از بدان	۱۱۰
۳. همراه کردن امور دینی با خاطرات خوشایند	۱۱۱
۴. برحذر داشتن از سخنان و رفتارهای دارای پیامدهای ناخواسته منفی	۱۱۱
۵. تأکید بر جنبه رفتاری مربی به جای جنبه گفتاری او	۱۱۲
جمع بندی دیدگاه اسلام درباره برنامه درسی پنهان	۱۱۳
۵. عوامل برنامه درسی پنهان	۱۱۵
مقدمه	۱۱۵
نوشتار اول: عوامل برنامه درسی پنهان در مراکز آموزشی	۱۱۵
۱. ساختار و فضای فیزیکی آموزشی	۱۱۵
۲. ساختار اجتماعی و اداری مرکز آموزشی	۱۱۸
۳. روابط میان فردی	۱۱۹

- الف) ارتباط مدیران و کارکنان آموزشی با یادگیرندگان ۱۲۰
- ب) ارتباط متقابل یاددهندگان و یادگیرندگان ۱۲۱
- ج) ارتباط متقابل فراگیران با یکدیگر ۱۲۶
۴. متون و محتوای آموزشی ۱۲۷
۵. قوانین و مقررات آموزشی ۱۲۸
- نوشته دوم: عوامل برنامه درسی پنهان در خارج از مراکز آموزشی ۱۲۸
۱. خانواده ۱۲۹
- روابط زن و مرد در نقش همسری و والدینی ۱۲۹
- الف) روابط در نقش همسری ۱۲۹
- ب) روابط در نقش والدینی ۱۳۰
- ج) رابطه متقابل پدر و فرزندان ۱۳۱
- د) رابطه متقابل مادر و فرزندان ۱۳۲
۲. حکومت ۱۳۳
- الف) سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های کلان ۱۳۳
- ب) سبک زندگی حاکمان و دولتمردان ۱۳۴
- ج) دیوان‌سالاری حکومت و دولت ۱۳۵
۳. رسانه‌ها ۱۳۶
- الف) رسانه‌های تصویری و برنامه درسی پنهان ۱۳۷
- ب) شبکه‌های اجتماعی و برنامه درسی پنهان ۱۳۹
- یکم: پیامدهای مثبت ۱۳۹
- دوم: پیامدهای منفی ۱۴۱
- بحران هویت ۱۴۱
- تهدید هویت دینی ۱۴۲
- تغییر سبک زندگی ۱۴۴
- تهدید سلامت روانی ۱۴۵
- تهدید سلامت اخلاقی و اجتماعی ۱۴۵
- ج) آموزش‌های الکترونیکی و برنامه درسی پنهان ۱۴۶
۶. مدیریت و ارزیابی برنامه درسی پنهان ۱۴۹
- مقدمه ۱۴۹
- نوشته اول: مدیریت برنامه درسی پنهان ۱۴۹

۱۴۹.....	۱. امکان مدیریت برنامه درسی پنهان
۱۵۰.....	۲. راهکارهای های مدیریت برنامه درسی پنهان
۱۵۱.....	الف) طراحی دقیق و حساب شده برنامه درسی آشکار
۱۵۱.....	ب) مدیریت عوامل مؤثر بر برنامه درسی پنهان
۱۵۱.....	ج) توجه به پیامدهای احتمالی ناخواسته برنامه درسی آشکار در هنگام طراحی و اجرای آن
۱۵۲.....	د) ارزیابی مستمر و پیوسته
۱۵۲.....	نوشتار دوم: ارزیابی برنامه درسی پنهان
۱۵۳.....	۱. اهمیت و ضرورت ارزیابی برنامه درسی پنهان
۱۵۳.....	۲. مقایسه ارزیابی برنامه درسی پنهان با برنامه درسی آشکار
۱۵۵.....	۳. شیوه و ابزار ارزیابی برنامه درسی پنهان
۱۵۷.....	۴. نکات لازم در ارزیابی برنامه درسی پنهان
۱۵۷.....	الف) لزوم تعیین حد و مرز دقیق برنامه درسی آشکار و پنهان
۱۵۷.....	ب) لزوم توجه جامع به عوامل برنامه درسی پنهان
۱۵۸.....	ج) لزوم بهره‌گیری از افراد خبره و نقاد در ارزیابی برنامه درسی پنهان
۱۵۹.....	کتابنامه
۱۵۹.....	منابع فارسی و عربی
۱۶۶.....	منابع لاتین

پیش‌گفتار

«برنامه درسی پنهان» از جمله موضوعات جذاب، مؤثر و کلیدی در عرصه تعلیم و تربیت است و ظرفیت ویژه‌ای برای تربیت همه افراد جامعه به‌ویژه یادگیرندگان در نهادهای آموزشی دارد. این موضوع که برای اولین بار در دهه هفتاد میلادی وارد ادبیات تعلیم و تربیت جدید گردید، ریشه در منابع اسلامی دارد و در روایات معصومین علیهم‌السلام مورد توجه واقع شده است.

درباره این موضوع به‌رغم سابقه نه‌چندان زیاد آن، پژوهش‌های بسیاری هم در خارج هم در داخل کشور انجام گرفته است. با این حال هنوز بسیاری از ابعاد و جنبه‌های این موضوع نیاز به بررسی و پژوهش علمی دارد. به‌ویژه بررسی این موضوع با رویکرد دینی و اسلامی، از کاستی‌های جدی پژوهشی در این زمینه است.

پژوهش حاضر ضمن بهره‌گیری از نتایج پژوهش‌های انجام شده در زمینه موضوع، کوشیده است تا به اندازه خود زوایای جدیدی از این موضوع را مورد توجه قرار دهد؛ از این رو برخی ویژگی‌ها، آن را از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌سازد:

۱. بررسی دیدگاه اسلام درباره این موضوع و تلاش برای ارائه ظرفیت و نقش این مفهوم در عرصه تربیت دینی، از جمله امتیازات این پژوهش است که در آثار گذشته - بر اساس بررسی انجام شده - اثری در این زمینه وجود ندارد.

۲. در این پژوهش فصلی به بررسی ابعاد و قلمرو کاربرد این مفهوم در عرصه‌های مختلف اختصاص یافته که در آثار پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۳. در آثار گذشته عوامل و منشأهای برنامه درسی پنهان، تنها در حوزه مراکز آموزشی مورد توجه قرار گرفته، ولی در این پژوهش تأثیر عوامل بیرون از نظام‌های آموزشی از جمله نهادهایی چون خانواده، رسانه و حکومت مورد بررسی قرار گرفت.

۴. در این پژوهش، فصلی به مدیریت و ارزیابی برنامه درسی پنهان اختصاص یافته که در نوع خود مبحثی نسبتاً جدید است.

۵. در این پژوهش، ضمن توجه و معرفی پژوهش‌های انجام شده در این زمینه، به ویژه پژوهش‌های ناظر به حوزه تربیت دینی و نیز ارائه نسبتاً جامع نظریه‌های برنامه درسی پنهان، به نقد آنها از نگاه دینی و غیردینی توجه ویژه شده است که در پژوهش‌های دیگر، کمتر به این امر توجه شده است.

پژوهش حاضر، از شش فصل تشکیل شده است:

در فصل اول با عنوان چیستی، اهمیت و پیشینه برنامه درسی پنهان، تعاریف متعدد این مفهوم و جنبه‌های اهمیت آن و نیز تاریخچه و پژوهش‌های انجام شده در این زمینه، به ویژه پژوهش‌های حوزه تربیت دینی ارائه شده است. فصل دوم به ابعاد این مفهوم و نیز تبیین قلمرو کاربرد آن در حیطه‌های مختلف اختصاص یافته است. در فصل سوم از دیدگاه‌های برنامه درسی پنهان بحث شده و این دیدگاه‌ها، هم از نگاه دینی و هم از نگاه غیردینی نقد و بررسی شده است. با توجه به اهمیت دیدگاه اسلام و انگیزه انجام این پژوهش، فصل چهارم به بررسی دیدگاه اسلام درباره این موضوع اختصاص یافته است. در فصل پنجم، عوامل و منشأهای برنامه درسی در دو بخش عوامل درون نظام آموزشی و عوامل بیرون از آن، مورد بررسی قرار گرفت و در فصل پایانی، از امکان مدیریت و ارزیابی برنامه درسی پنهان و شیوه آن سخن به میان آمده است.

در پایان لازم می‌دانم از همه کسانی که نگارنده را در تدوین این اثریاری رسانده‌اند، به ویژه جناب حجة الاسلام دکتر سید محمدرضا موسوی که زحمت

ارزیابی این اثر را پذیرفتند و نکات سودمندی را ارائه کرده‌اند؛ جناب دکتر بهروز مهram که از مشاوره‌های ایشان در این موضوع بهره برده‌ام و نیز اعضای محترم گروه اخلاق و تربیت اسلامی پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی حجج اسلام آقایان شجاعی، زهره کاشانی و احسانی که با شرکت در جلسه نقد این اثر در گروه، نکات ارزشمندی در جهت تکمیل آن ارائه داده‌اند، سپاس‌گزاری وافر نمایم.

پژوهشکده علوم انسانی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ